

BEŞERİ COĞRAFYADA DİN*

Sayın Bakanım,

Çok değerli konuklar,

Hepinizi saygıyla ve sevgiyle selâmlıyorum. Bu konuşmamda siz değerli misyon temsilcilerine hitap etmekten şeref ve onur duyduğumu ifade etmek istiyorum. Ülkemizi dünyanın değişik bölgelerinde temsil etmenin ayrıcalıklı, onurlu bir görev olduğunu biliyorum. Bu vesileyle sizleri bir kez daha saygıyla selâmlamak istiyorum.

Kuşkusuz her birimiz yaşadığımız ülkenin, bölgenin ve dünyanın siyasal ve kültürel bağlarına fazlasıyla duyarlı olmak zorundayız. Artık “bütün dünyayı hesaba katmadan hiçbir şey yapılamaz oldu.” Dünya ölçeğinde din üzerine konuşmayı göze aldığımızda bu özel bağların hatta bu bağları dikkate alan konseptlerin de farkında olmamız gerekiyor. Sizler dünyada olup bitenleri ülkemizin belli başlı menfaatlerini hesaba katarak değerlendirmek gibi son derece anlamlı bir görev yürütürken, bir yandan da oralarda olup bitenlerin kendine özgü tabiatına dikkat kesiliyorsunuz.

Din alanı da özünde aynı anlam bileşenlerine sahip olsa da dünyanın değişik bölgelerinde farklı çıkarımlarda bulunmamıza izin veren büyük işaretler taşıyor. Eğer sosyolojik bir perspektiften hareket etseydik din etrafında oluşan bütün bu hareketliliği sıradan bir olay olarak resmedebilir, bunun bireysel ve toplumsal sonuçları üzerinde akademik bir müzakere başlatabilirdik. Eğer bu olaya sosyoloji ya da toplum bilimlerinin herhangi bir alanıyla değil doğrudan kelamın ya da daha genel bir ifadeyle bütün bir teolojinin penceresinden baksaydık değerlendirme kıstaslarımız kuşkusuz daha da farklı olacaktı.

Ben izin verirseniz değerlendirmemi bilimler arasında dolaşarak, disiplinlerarası bir bağ içinde ortaya koymak istiyorum. Çünkü bugün dinin dünya ölçeğinde sahip olduğu rol herhangi bir disiplinin kendine özgü standartlarına teslim edilemeyecek kadar genişleme istidadı göstermiştir. Bu bağlamda dilbilimden hermeneutiğe, sosyolojiden antropolojiye, siyaset biliminden din bilimlerine kadar uzanan geniş bir çeşitlilikte konuyu ele almak ve bir durum değerlendirmesi yapmak gerekir.

Önce din konusunda mevcut iki yaklaşım tarzının sorunlu yapısını tartışmak isterim. Bu yaklaşımlardan biri, dini geçmiş dünyanın bir envanteri olarak görmekte kararlıdır. Buna göre din er ya da geç bir şekilde miadını dolduracak, gündelik hayatta her nasılsa sahip olageldiği itibarını zamanla kaybedecek ve tarihsel bir mitos olarak kendini dönüştürecektir. 19. Yüzyılın popüler bilim dünyasında şekillenen bu yaklaşım bugün pozitivist bir ideoloji olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bu yaklaşımda ısrar edenler, bugün dünya ölçeğinde varlığını sürdüren dinsel temsillerin açıklamasını yapmakta bir hayli zorlanmakta, bütün bu olup bitenlerin rasyonel bir açıklamasını yapmak adına kendi nesnellik iddialarıyla bile karşı karşıya gelmeyi göze almaktadır.

Açıkça sorunlu olan bir diğer yaklaşım ise adı ve niteliği ne olursa olsun dinin insanlığın ortak dayanağı olduğu görüşünden hareket etmesine rağmen onun gerçeklik değerini,

toplumsal bilgisini ele alırken elden geldiğince gündelik gerçekliği ihmal etmesidir.

Her iki yaklaşımda da fark edilen ortak sorun, birinin dini reddederken baş tacı ettiği gündelik gerçekliğe takılıp kalması, diğersinin de dini baş tacı edeceğim diye gündelik bilgiyi ihmal etmesidir.

Bugün her yerde sekülerleşmiş veya gittikçe sekülerleşen bir dünyada yaşadığımızı dair kanaat zihinlere yerleşmekte veya yerleştirilmektedir. Buna karşın küresel olayları yorumlamada din faktörünü göz ardı eden tüm açıklamaların yetersiz kaldığına da şahit olmaktayız. İlk bakışta çelişik gibi duran bu iki önermeyi çözümllemek belki de dinin günümüzdeki yerini belirlemede önemli bir adımı teşkil edecektir.

Müsaade ederseniz, sekülerleşmeyi tanımlarken Amerikan felsefecisi Charles Taylor'un tanımlarından birine atıfta bulunmak isterim: Sekülerleşmek, (kendi isteği dışında) kamusal alanda Tanrıyla karşılaşma zorunluluğuna düşmemektir.

Acizane kanaatime göre, öncelikle sekülerleşmenin tarihini dindarlığın ve geleneğin yitirilme tarihi olarak algılamaktan vazgeçmek durumundayız.

Sekülerleşme, Max Weber'in iddia ettiği gibi, bir metafizikten "arınma" süreci değil, aksine bir geleneğin dönüşüm sürecidir. Bu yüzden de farklı kültürler, farklı örfler ve farklı dinî gelenekler kendilerine özel sekülerleşme biçimleri üretmişlerdir.

Sekülerleşmeyi dinî atıfları güçlü olan bir geleneğin dönüşümü olarak okumaya başladığımızda, günümüzde dinin dünyadaki konumunu anlamada önemli bir adım atmış olacağımıza inanıyorum. Buna göre Amerika'daki dindarlığın, Vatikan'ın mevcudiyet ve meşruiyetinin, Ortadoğu ve Uzak Doğudaki din unsurunun, Türkiye'de dinin kendi aralarındaki farklılıkları biraz da bu dönüşüm ve geleneğin farklılığıyla ilgilidir. Fakat daha da önemlisi tüm bu örneklerde din unsuru, sadece sekülerleşmeden artakalan, bir şekilde sekülerleşme sürecinde varlığını koruyabilmiş bir kalıntıyı değil, bizzat bu sekülerleşmenin kendi varlık biçimini teşkil etmektedir.

Örneğin Papa'nın bir ülkeyi ziyaretinin dinî ve diplomatik bir ziyaret olabilmesi, Vatikan diye bir ülkenin var ve meşru olabilmesi, Katolikliğin modernite karşısında bir zaferi değildir. Aksine Hıristiyan bir geleneğin sekülerleşme biçiminde uğradığı dönüşümdür. Yine bu dönüşüm Protestanlığı da üretmiştir.

En son Almanya ziyaretinde Papa'nın özelde Almanya genelde Avrupa gündemini önemli oranda meşgul etmesini insanların ve aktörlerin dindarlığıyla açıklamamız yetersiz kalacaktır.

Burada seküler bir mantık işlemektedir, seküler yapı Papa faktörünü kendi içinde bir konuma oturtmuştur ve Papa, (kendi isteği dışında) 'Tanrı'yla karşılaşmak zorunda kalmadan' Almanya ziyaretini gerçekleştirmiştir. Yani Katolikliği en üst düzeyde temsil eden bir makam ve ziyaret seküler bir söylem ve anlam çerçevesine oturtulabilmekte ve işe yarar bir şekilde açıklanabilmektedir. Bunu söylerken elbette büyük kitlelerin böyle bir ziyaret esnasında dinî duygularla hareket ettiğini, nice insan için bunun manevi bir tecrübe olduğunu göz ardı etmiyorum. Ancak söylem ve açıklama düzeyinde böyle bir

ziyaret aynı zamanda seküler bir ziyaretir; çünkü bu, Avrupa'daki sekülerliğin bir parçasıdır.

İslam dünyasına bakacak olursak burada da süreci en son Huntington'un yaygın bir şekilde yaptığı gibifarklı kutupların bir çatışması olarak düşünmek yetersiz olacaktır. Aksine İslam dünyası kendine ait bir "çağı yorumlama süreci" içindedir.

Bunun adını sekülerleşme koymak zorunda değiliz, fakat böyle adlandırdığımızda bile hata yapmış sayılmayız. Yani kendini İslam gerçeğiyle karşı karşıya gören, İslam dünyasından, İslam dünya algısından kendine yönelik bir tehdit okuyan seküler dünya, esasında kendini tanımlamada eksik kaldığının farkına varmaktadır. İslamofobi tüm fobiler gibi korku sahibinin öz benliğine ilişkin bir korkudur. İslam dünyası, ürettiği bilgiyle, son dönemde gündemi meşgul eden siyasi dönüşümleriyle, üretim biçimleriyle sekülerleşme karşısında İslam alternatifini sunmuyor. Esasında İslam geleneğinin yoğunlaşmış olduğu kültür gittikçe belirginleşen sekülerleşme teklifini izhar etmektedir. Bu sekülerleşme elbette klasik tanımlamalara oturmaz, bir alternatif teşkil edecektir ve mevcut tüm sekülerleşme biçimlerini sorgular pozisyonda olacaktır. Bu varlığının gereğidir. Bu alternatifin varlığı, Müslüman ülkelerin küresel rolünü belirlemektedir.

Sekülerleşme kavramını bu bağlama oturttuğumuzda epeyce kulak tırmalayan bir kelime üretmiş oluyoruz. Ancak bu bizim sekülerleşme ve din olgularını daima çatışan iki kutup bağlamında düşünmüş olmamızla ilgilidir. Oysa çağdaş birçok araştırma sekülerliğin ne denli dinî referanslı olduğunu açığa çıkarmıştır.

Metafizikten arınmak olarak algılanan sekülerleşmenin bu açmazı, esasında onun bir anlamda imkânsızlığını da işaret etmektedir. Bu yüzden sekülerleşmeyi metafizikten arınmadan ziyade belli bir metafizik geleneğin kendisini çağın üretim şartlarında ve bir yere kadar üretim dilinde ifade etmesi olarak algılamaktan yanayım. Ancak bu aynı zamanda çağa bir metafizik önerisini de içermektedir ki asıl gözden kaçan husus bu olsa gerek.

Değerli Konuklar,

Dinin toplumsal etkileri son yüzyılın en önemli tartışma konuları arasında yer almaktadır. Dini, siyaset gereklilikleri içinde anlamaya çalışan incelemeler yok değildir. Aynı şekilde dini baş edilmesi gereken bir problematik olarak gören ve adeta misyonerce tavırlarla ona savaş açan, hatta bu uğurda hemen her şeyi mücadelesine alet eden pek çok girişimden söz edilebilir.

Hatırlayacaksınız, çöken Sovyet siteminde din sadece çok genel kıymet hükümleriyle değil elde avuçta ne varsa bütün müktesebatıyla birlikte hayattan tasfiye edilmeye çalışılmıştı. Kuşkusuz bu ameliye farklı bölgelerde, farklı yaşam tercihlerinde, değişik düzeydeki tezahürleriyle can yakmaya devam etmiştir. Din, çoğu Doğu bloğu ülkelerinde hayattan uzaklaştırılırken Batı bloğu ülkelerinde de bir tecritle karşı karşıya geldi. Öyle ki geçtiğimiz yüzyıl dini tahliye ve tasfiye edenlerle onu tecrit edenlerin bir yarışına döndü adeta. Ülkeden ülkeye değişebilen laiklik uygulamalarında dinî temsil, sembol ve

ritüellerin görünürlüğü, kamu alanı içindeki yansımaları esastan eleştiri ve müzakereye tabi tutuldu. Bunun Fransa gibi jakoben ülkelerdeki ve bu ülkeleri takip eden muadillerindeki uygulamaları göz ardı edilemeyecek ağır izlere ve tahribatlara yol açmıştır.

İnsan fitratının en temel başvuru kaynağı olarak din, ister İslam olsun ister diğer dinler olsun, katı laiklik uygulamaları içinde sendeletilmeye çalışıldı. Gücü açıkça kırılmaya ve anlam dünyası parçalanmaya çalışıldı.

Bugün dünyanın hemen her yerinde ses vermeye devam eden dinin bunca operasyonel müdahalelere rağmen hâlâ insanlığın yegâne umudu olmayı sürdürmesinin mutlaka bir açıklaması, asla ihmal edilmemesi gereken anlamları olmalıdır. Bugün Güney Asya'dan Doğu Avrupa'ya, Amerika'dan Avustralya'ya kadar hemen her yerde din kendi varlığıyla canlılık kazanıyor, devlet pratikleri içinde hesaba katılan kadim bir fenomen olarak öne çıkıyor.

Bütün bunları anlamak için ne yapmak gerekir?

Öyle ki sadece otantik ve kurumsallık kazanmış iddiaları olan dinler değil, yeni dinî oluşumlar da bu bağlamda kayda değer bir önem kazanıyor. Kimi kült simalar etrafında manevi tatmin arayanlara artık sıklıkla rastlanabiliyor. Hemen her dinî gelenek kendi içinde daha derin dindarlıkların önünü açan tarikatlarla yeniden şekilleniyor.

Bütün bunlar aslında yeni bir durum değil. Bugün pek çoğumuz için oldukça heyecan verici sayılabilecek bu gelişmelerin aslında şaşılacak bir yanı olmadığı açıktır.

Görece geri çekilme şeklinde tasvir edilebilecek bir duraksama ya da bastırmanın ardından din tekrar aynı soğukkanlılık içinde, tabiri caizse insanın vicdanı olarak, hayatın kalbi olarak arzı endam ediyor.

Aslında örtbas edilemeyecek pek çok şey var ve bütün bunların arkasında dinin ne düzeyde rol oynadığı konusunda ihmal edilmemesi gereken açıklıkta bir analize her zaman ihtiyaç bulunuyor. Bugün dünya ölçeğinde Vatikan'ın rol ve beklentileri nasıl göz ardı edilebilir? Doğu bloğu ülkelerinde ortaya çıkan yeni bölünmelerde dinî yönelimlerin, mezheplerin ve dinsel siyasi aktörlerin hiç mi etkisi yoktur? Ya da Ortadoğu'da meydana gelen olayların mükevvenatında Yahudiliğin, İslamiyet ve Hıristiyanlığın rolü nasıl ihmal edilebilir? Aynı şekilde Afrika'nın eski ve yeni kolonyalizm süreçlerinde bu coğrafyalara çoktan ulaşmış Hıristiyan misyonerlerin siyasi payları göz ardı edilebilir mi?

Tabi ki böyle bir tartışmada Bosna'yı, Kudüs'ü, hatta yeni zamanların Arap Baharı'nı hatırlamak gerekecektir. Aynı şekilde İngiltere'yle İrlanda arasındaki tarihsel husumetin arka planına sinmiş dinsel-mezhepsel görüş ayrılıklarını, yer yer etnik kimliklerle özdeşleşmiş karşıt dinî söylemleri unutmamak gerekir. İspanya iç savaşında ya da Kore'nin bölünmesinde perde arkasındaki devasa güçlerin çatışmasında esaslı enstrümanın din olduğu gerçeği unutulabilir mi?

Tüm dünyayı derinden sarsan gerilimlerin arkasında birer motivasyon aracı olarak seferber edilmekten geri bırakılmayan dinler, Haçlı Seferlerinden beri hâlâ aynı

işlevlerini koruyarak varlıklarını sürdürüyor. 11 Eylül saldırılarıyla birlikte tüm dünyada dikkat çekici bir ayrışmanın konusu haline getirilen İslam da aynı çerçevede gündemde tutulmaktadır. İlginç bir şekilde Avrupa Birliği konsepti için iddia edilen özel bir birlik tasavvurunu haklı çıkaracak kimi çıktılara da artık rahatlıkla ulaşabiliyoruz. Avrupa Birliği'ni bir "Hıristiyan Kulübü" olarak tasvir edenleri zamanla haklı çıkaracak kimi tatsız örnekler öyle sanıyorum ki siz sayın diplomatlarımızın da hiçbir zaman dikkatinden kaçmamaktadır.

Tabi ki burada söz konusu edilen Avrupa Birliği'nin ne olduğu, hangi siyasal ya da kültürel referanslara gönderme yaptığı değildir. Burada vurgulamak istediğim, büyük bir tecrübe olarak bu birliğin de sonuçta kendi dinsel müktesebatının ağırlığını hiçbir şekilde göz ardı edememiş olmasıdır. Nitekim AB Anayasasının hazırlanması sürecinde bile bu husus en çok konuşulan konulardan birisi olmuş ve hiç olmazsa Anayasa'nın dibacesinde az önce ifade ettiğim hususların yer alması noktasında hatırı sayılır bir çoğunluğun ısrarcı olduğu dikkatlerden kaçmamıştır.

Esasen 11 Eylül sonrasında münferit bir terör olayından bütün bir İslam dünyasını sorumlu tutacak kadar oldukça geniş bir cephede açıkça yayılım ateşine tutulan Müslüman varlığını da bu çerçevede okumak gerekecektir. Irak ve Afganistan müdahaleleriyle şekillenen yeni dünya tasavvurunda Batı'nın ve Doğu'nun hiç de mütecanis olmayan halkları acaba dinlerini, dinî inanç ve sembollerini hangi çerçevede ele alıyorlar?

Değerli konuklar,

Bütün bunları, tek tek niyetleri ne olursa olsun dinin birbirinden farklı coğrafyalarda ne tür siyasetlerin içinde konuşlandığını belirtmek için sıraladım. Daha derin olanı ise dinin hayatın gerçekliğindeki sahici rolüdür. Hakikatte din ne bireysel ne de toplumsal görüntülere hasredilebilir. Onun sosyolojik gerçekliği topluma yansırken deruni boyutları da bireyin iç dünyasını tanzim etmektedir.

Bu hakikatin farkında olmak, ulusal ve uluslararası düzeylerde ortaya çıkan gerilim ve çatışmaları tabiatına karşı geliştirilecek siyasetlerde bütün bu süreçlerin temel bileşenleri arasında yer alan din olgusunu dikkate almayı gerektirir.

Bugün ülkemizin yakın çevresinde oluşan siyasal refleksi, sınır ve barikatların arkasında da din olayını gözlemlemek mümkündür. Şia bir mezhep olarak yayılma alanını her geçen gün genişletmekte, İslam'ın tarihsel bölünmesi bir kez daha aktüelleştirilmek istenmektedir. Körfezde Şia, İslam'ın geleneksel Doğu-Batı gerilimindeki rolünde hamilik üstlenmektedir.

Buna karşılık modern zamanların ürünü olarak açıkça öne çıkan dinî metinleri hayatın gerçeklerinden kopararak kanun metni hâline getiren Selefilik'in yer yer ekstrem çıkışları da Şia karşısında İslam'ın Sünni temsiline aday görünmektedir. Şianın Batı karşısında İslam'ın temsiline soyunması, Selefi Vahhabiliğin de farklı versiyonları üzerinden Şia karşıtı Sünni hegemonik bir güce dönüşme arzusu bugün asla ihmal edilmemesi gereken politik bir alan üretmektedir.

Öte yandan Türkiye'nin dünya ölçeğinde artan rol ve itibarı bölgedeki dinî söylemlerin rekabet çıtasını yükseltmeye yetmiştir. Türkiye, Cumhuriyet öncesinden başlamak üzere kendi geleneğinden ürettiği çağın yorumunu şu anda daha güçlü bir şekilde savunabilir hale gelmiştir. Biz bu gücün, yorumun kendi gücünden beslendiğine, İslam dininin önerdiği tasarının makuliyetinden, ahlakiliğinden ve tüm insanları kucaklayıcılığından beslendiğine inanıyoruz. Bu yüzden önyargıları bir yana bırakıp bu öneriye ve bu güçteki diğer tüm önerilere kulak vermemizi temenni ediyorum.

İzin verirseniz bu vesileyle Diyanet İşleri Başkanlığımıza yönelik olarak dünya ölçeğinde artan teveccühe vurgu yapmak isterim. Başkanlığımızın sahip olduğu denge, derinlik ve yüksek düzeylilik hiç kuşkusuz tüm dünyada hatırı sayılır bir ilgiye mazhar olmasına yol açmıştır. Türkiye'nin din alanına açtığı özgürlükçü ve rasyonel imkanlar, huzur ve saadetin toplumsallaşmasında son derece güçlü katkılara yol açmıştır. Kimi muğlak politikalar eşliğinde din alanının sınırlarını daraltmaya yönelik adımlar olsa da -şükürler olsun- artık günümüzde din bir huzur ve ferahlık arayışının kaynağı olarak teyit edilmiştir. Kendine özgü laikliği ve formel yasalarla kayıt altına alınmış inanç ve düşünce hürriyetiyle Türkiye, hem kendi bölgesinde hem de dünya ölçeğinde saygın bir yapılanmaya öncülük etmektedir.

Bugün dünyanın her yerinde kendi varlığını türlü zorluklar içinde idame ettirmeye çalışan ve kimlik kaybına yönelik baskılara karşı kararlılıkla direnen bir olguyu da unutmamak gerekir. Özellikle Avrupa'da Türkler buldukları ülkelerin inkârcı ve yer yer asimilasyonist sayılabilecek politikaları karşısında kültürel ve dinî köklerini koruma konusunda Başkanlığımızın hizmetlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Aynı şekilde Osmanlı bakiyesi kardeşlerimiz de Balkanlardan Türk Cumhuriyetlerine kadar yayılan geniş bir spektrumda kendi aidiyet ve referanslarının tahkim edilmesi için çaba göstermektedirler. Şii ve Selefî ataklar bu coğrafyalar üzerinde Türkiye'nin etkisini kırma çabasıdır. Bütün bunlara dünya ölçeğinde sistematik bir dile kavuşturulan geleneksel oryantalizm ve modern İslamofobi tezahürlerini de eklediğimizde durumun vahameti bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı sadece ülke içinde değil, ülke dışında da kültürel ve dinsel müktesebatın koruyucu kalkanı olmaktadır. Başkanlığımız, bütün bunları gerçekleştirirken ülkemizin yarım yüzyıllık ilahiyat birikimini de yanına olarak ve hiç kuşkusuz herhangi bir siyasi iradenin etkisiyle değil, mezhepler ve siyasetler üstü bir tecrübe zenginliğiyle adımlarını atmakta, tarafgirlik yerine saygınlığını koruyan bir hakemliği tercih etmektedir.

Elbette burada paylaştığım bilgilerin pek çoğu siz değerli konuklarımızın hiç de yabancı olmadığı konulardır. Burada ben zat-ı alilerinize din gerçeğinin hem âlemşümül tabiatını anlatmak hem de onun bu özelliğini açıkça ihmal eden yaklaşımları sorgulamak istedim.

Bu duygular içinde hepinizi saygıyla selamlıyorum.